

ΑΛΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΙΚΕΛΑΣ
«ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΟΣ ΑΤΕΛΗΣ ΚΑΙ ΑΤΕΛΗΣ ΛΟΓΙΟΣ»;^{*}
Πρόδρομη Ἀνακοίνωση

Στὸ Ἀρχεῖο Βικέλα, στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, σώζονται τρία αὐτόγραφα τετράδιά του, ἄνισα σὲ μέγεθος, στὰ ὁποῖα ὁ Βικέλας κατέγραφε ἡμερολογιακῶς τὶς περιλήψεις, τὶς παρατηρήσεις καὶ τὶς κρίσεις του ἀπὸ τὰ κάθε λογῆς βιβλία ποὺ διάβαζε. Ἀνάλογες ἀναγραφές γίνονται ἐνίοτε καὶ γιὰ ἄρθρα σὲ περιοδικὰ, κυρίως ξενόγλωσσα, τὰ ὁποῖα ἔφταναν στὰ χέρια του εἴτε συστηματικὰ εἴτε τυχαῖα. Χρονολογικὰ, ἡ περίοδος τῶν ἀναγραφῶν ἀρχίζει τὸ 1853 – ἓνα χρόνο δηλαδὴ μετὰ τὴν ἀφίξή του στὸ Λονδίνο – καὶ σταματᾷ τὸ 1870. Δὲν γνωρίζουμε, ἂν τὰ τρία αὐτὰ τετράδια μᾶς δίνουν τὸ σύνολο τῶν σχετικῶν ἀναγνώσεών του, ἐπειδὴ ὑπάρχουν ἐνίοτε μεγάλα χρονικὰ κενὰ ἀνάμεσα στὶς διάφορες ἀναγραφές, τὰ ὁποῖα ὁ Βικέλας ἀποδίδει στὶς ἐπαγγελματικὲς του ἀπασχολήσεις. Ἐτοίχι ἀλλιῶς ὅμως, καὶ αὐτὲς μόνον οἱ ἀναγραφές, ποὺ ἀνέρχονταν σ' ἓνα σύνολο 82 βιβλίων – μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι πολύτομα – «θὰ ἤξιζον νὰ δημοσιευθοῦν ἐν ὁλοκλήρῳ»¹, ὅπως συνιστᾷ, ἤδη ἀπὸ τὸ 1952, ὁ ἀνηψιὸς του καὶ πρῶτος συστηματικὸς μελετητὴς τοῦ ἀρχείου του, Ἀλέξανδρος Οἰκονόμος, γιὰ τοὺς ἀκόλουθους λόγους:

α. Τὰ κείμενα αὐτὰ τοῦ Βικέλα, ἐνῶ ἀποτελοῦν συνηθισμένη ἀπασχόληση γιὰ ὅποιονδήποτε ἀναγνώστη, εἶναι μοναδικὰ ὡς περίπτωση – ὅσο τουλάχιστον, ἕως σήμερα γνωρίζω – στὴ νεοελληνικὴ γραμματεία. Εἶμαι μᾶλλον βέβαιος ὅτι σὲ κάποια ἀρχεῖα λανθάνουν καὶ ἄλλα σχετικά, ἀλλὰ, ὅπως περιέργως, δὲν ἔχουν προσελκύσει ἀκόμη τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἔρευνας. Καὶ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ θέματος, πέρα ἀπὸ τὴ γνωστὴ «Μυριόβιβλο» τοῦ Φωτί-

^{*} Δημήτριος Βικέλας, ᾿Απαντα, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια ᾿Αλκης ᾿Αγγέλου, [στὸ ἐξῆς Δ. Βικέλα, ᾿Απαντα] τόμ. Α΄, ᾿Αθήνα 1997, σ. 103.

1. ᾿Αλέξ. Οἰκονόμου, *Τρεῖς ἄνθρωποι*, ᾿Αθήνα 1952, σ. 85.

ου ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, εἶμαι σὲ θέση νὰ μνημονεύσω μόνο τὸ «Κοινάριον» τοῦ Θεοφίλου Καμπανίας (ca. 1725-1797), τὸ ὁποῖο ὁμως περιορίζεται σὲ ἀπλὴ ἀναγραφή τῶν τίτλων τῶν βιβλίων ποὺ εἶχε διαβάσει ὁ ἐπίσκοπος².

β. Ἡ ἐπιλογή τῶν βιβλίων, καθὼς καὶ ὁ συστηματικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τὰ μελετάει –μερικὲς φορὲς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὰ ξαναδιαβάζει γιὰ νὰ συντάξει τὴν περίληψη– ἀποτελοῦν χρησιμότατα τεκμήρια γιὰ νὰ διερευνήσουμε, μὲ σχετικὴ ἀσφάλεια, ἕναν ἀπὸ τοὺς θεμελιώδεις συντελεστὲς, ἴσως τὸν σπουδαιότερο γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς, μέσα ἀπὸ τοὺς ὁποίους συγκροτεῖται καὶ διαμορφώνεται ἡ πνευματικὴ συνείδηση τοῦ νεαροῦ –εἶναι μόλις 20 χρονῶν ὅταν ἀρχίζει– τότε ἐμπορευομένου λογίου Δημητρίου Βικέλα. Σήμερα, ἐξ ἄλλου, ποὺ ἔχομε στὴν διάθεσή μας καὶ ὁλόκληρη τὴν βιβλιοθήκη Βικέλα, καθὼς καὶ τὸν κατάλογό της, ὄχι μόνον κερδίζουμε τὸ στέρεο ἔδαφος τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ἀποφεύγουμε ταυτόχρονα τὴν παραδοσιακὴ ἀβέβαιη καὶ ἀπατηλὴ προσφυγὴ σὲ ἀπλοῦς καταλόγους ἰδιωτικῶν βιβλιοθηκῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὴν ἀξία τους, κυρίως πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ὅπου ἡ ἀνάγνωση ἀπὸ ἐνδοτικὴ μετεβάλλεται σὲ ἐκτατικὴ.

Αὐτὰ καὶ μόνο θεωρῶ ὅτι ἀρκεῖ γιὰ τὴν πρόδρομη αὐτὴ ἀνακοίνωση, ὥστε νὰ ἐνημερωθεῖ σχετικὰ ὁ ἀναγνώστης. Τὰ ὑπόλοιπα, ἀναλυτικοὶ τίτλοι βιβλίων, εἶδος περιλήψεων καὶ κρίσεων, συσχετισμοὶ τῶν ἀνωτέρω μὲ τὸ ἔργο τοῦ Βικέλα, καὶ λοιπὰ παροπλισμένα, θὰ τὰ πληροφορηθεῖ ὁ ἀναγνώστης τοῦ παρόντος στὴν ἐν προῶν ἐκδόσει τῶν ἰδίων τῶν κειμένων ἀπὸ τὸν Σύλλογο πρὸς διάδοσιν Ὡφελιμῶν Βιβλίων.

Τὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ ἀποτελεῖ, συνεπῶς, ἀπλὴ προοδοποίηση τοῦ γενικότερου θέματος «Ὁ ἔμπορος καὶ λόγιος Δημήτριος Βικέλας» ἢ, γιὰ νὰ μιλήσουμε ἀκριβέστερα «Τὸ 'λόγιον' πάθος τοῦ εὐσυνειδήτου ἐμπορευομένου Δημητρίου Βικέλα».

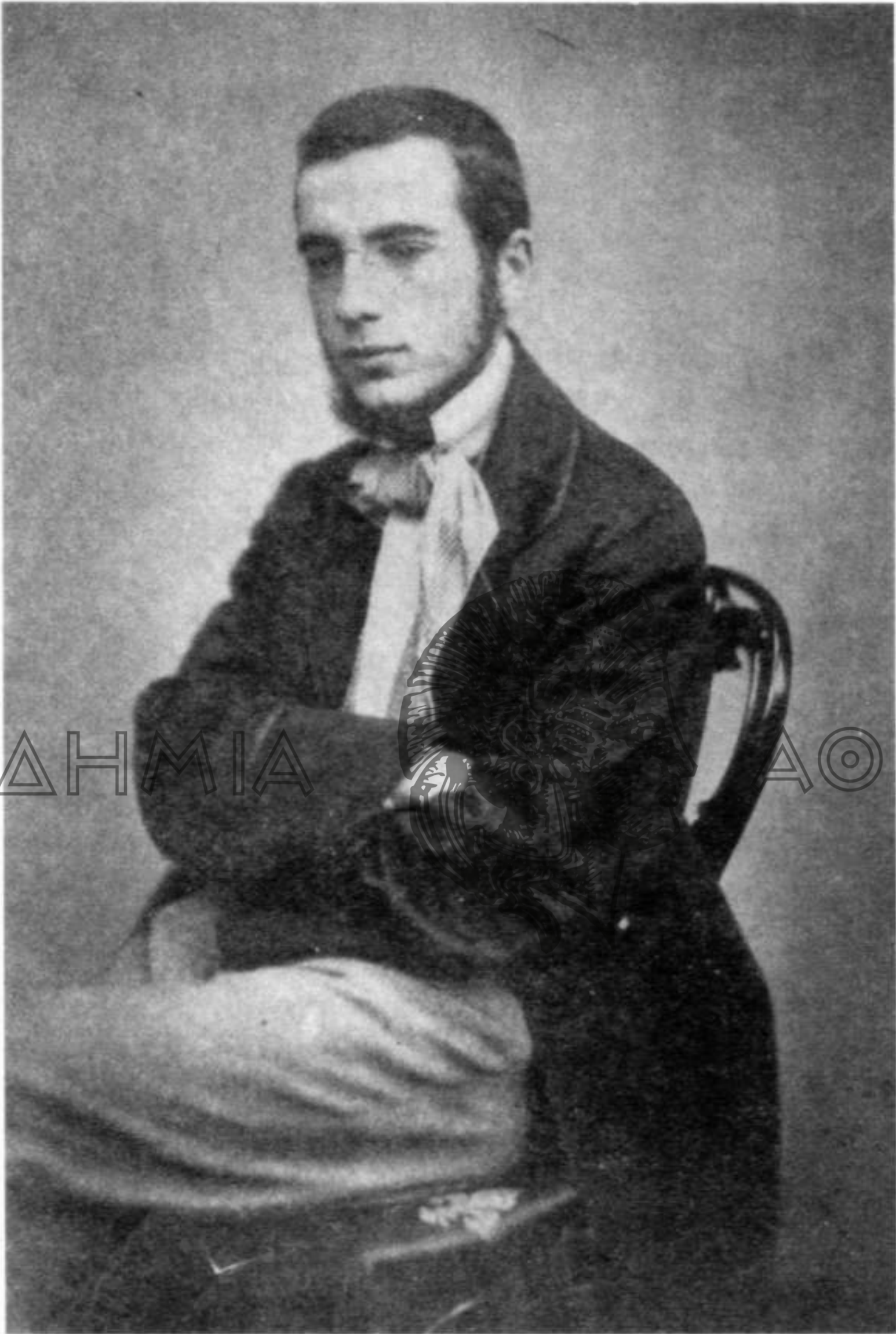
* * *

«Καὶ ἔμπορος ἀτελής καὶ ἀτελής λόγιος»;

Ἡ ἔκφραση ἀνήκει στὸν Βικέλα· τὸ ἐρωτηματικὸ σὲ μένα. Τὸν Μάιο τοῦ 1852, δηλαδὴ σὲ ἡλικία δεκαεννέα ἐτῶν, ξεκινάει ὁ Βικέλας γιὰ τὸ Λονδίνο· θὰ ἐργασθεῖ στὸ ἐμπορικὸ γραφεῖο τῶν θείων του Λέοντα καὶ Βασιλείου Μελά, γιὰ νὰ βοηθήσει ἔτσι τὸ σπίτι του, ὕστερα ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ καταστροφὴ τοῦ πατέρα του. Εἶναι γεμάτος αἰσιοδοξία, ὅπως μᾶς ἐκμυστηρεῖται στὴν «Ζωή μου», παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀποξενώνεται στὴν κρίσιμη αὐτὴ καμπή, ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἐπίστευε πὼς ἦταν ὁ προορισμός του:

2. Δ. Γκίνης, «Τὸ «Κοινάριον» τοῦ Καμπανίας Θεοφίλου», *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τόμ. 32 (1957), σσ. 247-251.

Ὁ Βικέλας τὸ 1854, δηλαδὴ σὲ ἡλικία 19 ἐτῶν.

Ἡ κλίσις μου παιδιόθεν ἦτο πρὸς τὰ γράμματα ἐν γένει, ἡ δὲ μικρά μου πεῖρα μὲ εἶχεν ἤδη διδάξει, ὅτι καὶ ἄνευ συστηματικῆς παιδεύσεως δύναται τις ν' ἀποκτήσῃ γνώσεις, ἀρκεῖ νὰ ἔχη ὄρεξιν...³.

Καὶ ἦταν ἀπολύτως δικαιολογημένος· ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς παιδείας στὰ προηγούμενα ἀπὸ τὸν Βικέλα χρόνια, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ ἀκόμη, μᾶς ἔχει διαφωτίσει ἐπαρκῶς, ὡς πρὸς τὸν ρόλο ποὺ εἶχε παίξει στὴν διαμόρφωση τῆς λογιосύνης, ὁ αὐτοδιδασκισμός. Ἦταν τόσο ἀβέβαιες καὶ ἐλλειπεῖς οἱ γνώσεις ποὺ ἀποκτοῦσε ὁ νέος ἀπὸ τὸ ἀστάθμητο ἐκπαιδευτικὸ σύστημα τῆς πατρίδας του, ὥστε νὰ μὴ συμβιβάζονται πρὸς τὶς ἐπιδόσεις ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἐπιδείξει ἀργότερα, μετὰ τὴν ἀποφοίτησή του, ὅποιος ἐπιθυμοῦσε νὰ συμπληρώσει καὶ νὰ ὁλοκληρώσει τὴν παιδεία του ἀπὸ μόνος του. Καὶ μόνον στὴν ὑψηλῆς στάθμης ἀρχαιογνωσία νὰ σταματήσουμε, ποὺ ἀφορᾷ τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς λογιосύνης, καὶ ἡ ὁποία τοὺς ἐπιτρέπει νὰ ἀλληλογραφοῦν ἄνετα συχνὰ στὸν ἀρχαῖο λόγο, μὴ ἀπὸ τὶς συνηθέστερες ἀπασχολήσεις τοὺς τῆς ἐποχῆς, εἶναι, θεωρῶ, ἐπαρκῆς ἀπόδειξη. Οἱ ἀνησυχίες τοῦ Βικέλα θὰ δημιουργηθοῦν ἀργότερα:

Δὲν ἐσκεπτόμην ὅτι διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τις εἰς οἰονδήποτε στάδιον, πρέπει ν' ἀφοσιωθῇ εἰς αὐτὸ ἀποκλειστικῶς· ὅτι καταγινόμενος ἐκ παραλλήλου εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ εἰς τὰ γράμματα, θὰ ἐγινόμην καὶ ἐμπόρος ἀτελὴς καὶ ἀτελὴς λόγιος⁴.

Μὲ αὐτὴ τὴν ἐκπεφρασμένη πλέον ἀνησυχία του, δικαιολογεῖται ἀπολύτως ἡ προσθήκη τοῦ δικοῦ μου ἐρωτηματικοῦ. Ἐξηγοῦμαι: ὅπως ἔχει παραδοθεῖ ἡ παρουσία τοῦ Βικέλα στὴν νεοελληνικὴ κοινωνία τοῦ 19ου αἰῶνα, εἶναι ὡσὰν νὰ μετεωρίζεται ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὲς ιδιότητες. Χωρὶς νὰ εἶναι ἀπὸ τὰ πρῶτα ὀνόματα τοῦ ἐμπορικοῦ γενικότερου κόσμου τῆς ἀλλοδαπῆς, δημιούργησε, σχετικῶς γρήγορα, μέσα στὸ στοργικὸ μὲν, ἀπαιτητικὸ ὁμως ἐπαγγελματικῶς ταυτόχρονα, περιβάλλον τοῦ ἐμπορικοῦ γραφείου τῶν θείων του, τόσο καλὸ ὄνομα, ὥστε, δυὸ χρόνια ἀργότερα, στὸ διάστημα 1854-1857, γίνεται συνεταῖρος στὸν οἶκο, καὶ τὸ 1871 ἀνανεώνεται ἡ ἐταιρία τῶν ἀδελφῶν Μελᾶ μὲ τίτλο «Ἀδελφοὶ Μελᾶ καὶ Δ. Βικέλας». Καὶ ὅταν, τέλος, τὸ 1876 διαλύεται ὁ οἶκος καὶ ὁ Βικέλας ἀποφασίζει νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἀθήνα, ἡ περιουσία του ἀπὸ τὴν ἐκκαθάριση τῆς ἐταιρίας ὑπολογίζεται σὲ 15.000 λίρες, οἱ ὁποῖες, μαζὶ μὲ τὸ κεφάλαιο τῆς γυναίκας του (6.000 λίρες) τοῦ ἀποδίδουν ἐτησίως εἰσόδημα 1000 λίρες, ποσὸν ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ζεῖ ἄνετα, νὰ μετακινεῖται τακτικὰ στὴ Δύση καὶ νὰ ἱκανοποιεῖ τὶς φιλολογικὰς του φι-

3. Δ. Βικέλα, Ἰ. Ἀπαντα, ὁ.π., σ. 102.

4. Δ. Βικέλα, Ἰ. Ἀπαντα, ὁ.π., σ. 103.

λοδοξίες⁵. Καὶ αὐτά, ἐπειδὴ, ὅπως μᾶς ἐξομολογεῖται ὁ ἴδιος, «Μοῦ ἔλειπαν προπάντων ἡ ἐμπορικὴ ἰδιοφυΐα καὶ ὁ πόθος τοῦ πλούτου»⁶.

Ἡ τελευταία αὐτὴ ἐξομολόγηση τοῦ Βικέλα ὡς πρὸς τὴν ἐμπορικὴν του ἀφυΐα, δὲν ἐρμηνεύει ἐπαρκῶς τὴν ἀναγκαστικὴν, ὅπως εἶδαμε, προσφυγὴν του σὲ μιὰ ἀπρόσφορη, ὡς πρὸς τὶς βαθύτερες ἐπιθυμίες του, βιοποριστικὴν διέξοδο· φαίνεται πὼς ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα θὰ συντελέσει ὥστε, μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ, νὰ τοῦ γίνῃ συνείδηση μιὰ διαφορετικὴ ἀλήθεια, τὴν ὁποία δὲν εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ γνωρίσῃ ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς, νέος καὶ ἄπειρος ὅπως ἦταν, ὅταν ξεκινάει τὴν ἐμπορικὴν του σταδιοδρομίαν. Μιὰ ἀλήθεια ποὺ εἶχε σχέση τόσο μὲ τὸν τόπο ὅπου σταδιοδρομοῦσε ὅσο καὶ μὲ τὴν ἐποχὴν του.

Τὰ γράμματα γενικότερα, θὰ εἶχε συνειδητοποιήσει, ζώντας σὲ ἓνα σπουδαῖο κοσμοπολιτικὸ κέντρο ὅπως τὸ Λονδίνο, μὲ πλούσια ἀπὸ κάθε ἀποψη πνευματικὴ ζωὴ, εἶναι ἓνας χώρος μὲ μιὰ μεγάλη πρωταρχικὴ ἀπαιτήση: χρῆμα, ἂν φυσικὰ ἐπιθυμεῖς νὰ κινηθεῖς μὲ ἄνεση. Θὰ σοῦ καλύψει τὶς ὑλικὰς δαπάνες καὶ θὰ σοῦ ἐξασφαλίσῃ τὸ ἀπαραίτητο *otium*. Ἄν ἀσκοῦσε τὸ ἐμπορικὸ ἐπάγγελμα στὴν πατρίδα του, ἡ γενικότερα στὴν Ἀνατολή, τὴν ἀνάγκη αὐτὴ θὰ τὴν αἰσθανόταν σὲ πολὺ μικρότερο βαθμὸ· ἡ ἐγκατάστασή του ὁμῶς στὸ κέντρο αὐτὸ μὲ τοὺς ποικίλους καὶ ἔντονους κάθε λογῆς πνευματικούς ἐρεθισμούς, μόνον ἓνα ἄτομο τῆς δικῆς του ιδιότητος, ἀλλὰ ποὺ διακατέχεται ἀπὸ τὸν «πόθος τοῦ πλούτου», θὰ μποροῦσε νὰ ἀφήσῃ ἀδιάφορο. Καὶ ἔτσι πρόχειρα, ἅς ἀναφερθοῦμε στὸ ὄνομα ἐνὸς συνομηλίκου του, τοῦ Ἀνδρέα Συγγροῦ. Ὁ Βικέλας λοιπὸν βραβεύεται –καὶ μᾶλλον νωρὶς– μπροστὰ στὸ δίλημμα: ἔφεση παιδείας καὶ οἰκονομικὲς ἀπαιτήσεις. Ὑπάρχει συμβιβασμός; Ἦταν εὐκόλο νὰ βρεῖ τὴ λύση «καὶ παντελὴς ἔμπορος καὶ παντελὴς λόγιος»;

Τὰ πράγματα μαρτυροῦν ὅτι τὴ βρῆκε, τουλάχιστον ὡς ἓνα βαθμὸ. Ἄν διατρέξουμε μὲ γρήγορη ἐποπτικὴ ματιὰ τὶς πάσης μορφῆς –λόγιες, ἅς τὶς ὀνομάσουμε καλύτερα– δραστηριότητες, ποὺ ἀνέπτυξε σὲ ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς του στὸ Λονδίνο, παρακολούθηση συστηματικῆς τῆς πνευματικῆς ζωῆς, εἴτε γενικότερα τῆς ἐποχῆς του, εἴτε τῆς Ἀγγλίας, καλλιέργεια ἀναλόγων σχέσεων, συγγραφικὲς ἐπιτεύξεις, κ.λπ. σχετικά, θὰ διαπιστώσουμε πὼς ὁ Βικέλας ἔχει βρεῖ πλέον τὸν ἑαυτὸ του, ὅπως τὸν εἶχε ἰδεασθεῖ παλαιότερα, ὅταν ἦταν ἐγκατεστημένος στὴν Ἀθήνα. Μὲ μιὰν ὁμῶς σημαντικὴ διαφοροποίηση: ὄχι ἀπολύτως ταυτόχρονα. Ἡ πρώτη, ἡ ἐμπορικὴ δραστηριότητα, θὰ τοῦ χρησιμεύσῃ ὡς ἐφαλτήριο, ὡς προϋπόθεση γιὰ τὴν

5. Ὅλα τὰ σχετικά θὰ βρεῖ ὁ ἀναγνώστης στὴν Βιο-εργογραφία τοῦ Βικέλα· βλ. Δ. Βικέλα, Ὑπαντα, ὁ.π., σ. 47* κ.έ.

6. Δ. Βικέλα, Ὑπαντα, ὁ.π., σ. 53*.

ύλική ἐξασφάλιση, τέτοια πού νά τοῦ δημιουργήσει τὸ *otium* πού ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν ἀνετη πλέον ἀφοσίωση στὴν δεύτερη. Τὸ 1872 τὸ διατυπώνει ἐντελῶς ξεκάθαρα: «Ὁ διακαὴς πόθος μου εἶναι νὰ ἐγκατασταθῶμεν εἰς Ἀθήνας. Περιμένω νὰ γεμίση ἡ σακούλα μου»⁷. Καὶ φαίνεται πὼς ἡ σακούλα γέμισε σχετικῶς γρήγορα, ἀνάλογα φυσικὰ πρὸς τὶς ἀπαιτήσεις πού εἶχε ὁ ἴδιος ὁ Βικέλας. Τὸ 1877, δηλαδή εἰκοσιπέντε χρόνια ἀπὸ τὴν ἐγκατάστασή του στὸ Λονδίνο.

Ὁ Βικέλας ξέρεي ἀκριβῶς τί θέλει· θέλει νὰ εἶναι λόγιος. Περίεργο, ἀλήθεια, γιὰ τὴν ἐποχὴ του, δηλαδή τὸ 1872, ὅταν κατεβαίνει στὴν Ἀθήνα. Ὁ ὄρος δὲν ἦταν καὶ τόσο χρηστικός τότε· τὸν χρησιμοποιοῦμε ἐμεῖς σήμερα περισσότερο γιὰ ἐκεῖνα τὰ χρόνια. Ἡ λογιосύνη, ὅσο καὶ νὰ μὴν ἐξειδικεύεται στὴν πράξη – ὅλοι γράφουν γιὰ ὅλα, ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, μετάφραση, ἄρθρα στὶς ἐφημερίδες κ.λπ. – ἐναβρύνεται ὥστόσο σὲ μιὰ κυρίως ιδιότητα: ποιητής. Ὁ Βικέλας ἀποτελεῖ ἐξαίρεση· ἐνῶ καλλιεργεῖ καὶ αὐτὸς ὅλα αὐτὰ τὰ εἶδη, καὶ θὰ μπορούσε συνεπῶς νὰ προσφύγει καὶ αὐτὸς στὸν ὄρο ποιητής, ἐπιλέγει ἀπολύτως συνειδητὰ τὸν ὄρο «λόγιος». Γιατί; Μιὰ ἐκδοχὴ θὰ ἦταν νὰ δεχθοῦμε πὼς, σύμφωνα μὲ τὸν μᾶλλον αὐστηρὸ χαρακτήρα του, θὰ εὑρίσκε ἀσυμβίβαστες τὶς δύο αὐτὲς ιδιότητες: ἔμπορος - ποιητής. Μιὰ δεύτερη, πὼς δὲν ἐκτιμοῦσε ἰδιαίτερος τὶς ποιητικὲς του ἐπιδόσεις, χωρὶς αὐτὸ νὰ συνεπάγεται πὼς ἐκτιμοῦσε ἀντιτακτικῶς περισσότερο τὶς πεζογραφικὲς. Καὶ γιὰ νὰ μὴ πελαγοδρομοῦμε σὲ περαιτέρω εἰκασίες, θὰ εἶχα νὰ προτείνω μιάν, ἀπὸ καθὲ ἀποψη, ρεαλιστικότερη ἐκδοχή: Ὁ ὄρος «λόγιος» ἐκφράζει στὴν συνείδησή του μιὰ κάποιας μορφῆς γενικότερη ἐρασιτεχνικὴ ἀπασχόληση μὲ τὰ γράμματα, ἀποδεσμευμένη ὅμως ἀπὸ ἀντίστοιχη ἐπαγγελματική. Καὶ γιὰ νὰ σαρκώσει εἰδικότερα ὁ ὄρος στὸ πρόσωπο τοῦ Βικέλα, ἡ λογιосύνη πρέπει νὰ ἐπεκταθεῖ καὶ νὰ συμπληρωθεῖ μὲ τὴν ἀντίστοιχη δραστηριότητα, κάτι μᾶλλον ἀσυνήθιστο γιὰ τὴν ἐποχὴ, τουλάχιστον γιὰ τὴν Ἑλλάδα.

Δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία πὼς τὸ καινούριο αὐτὸ περιεχόμενο πού δίνει ὁ Βικέλας στὸν ὄρο «λόγιος» εἶναι ἀποτέλεσμα συγκερασμοῦ ἀπὸ δύο ἔντονες ἐπιδράσεις πού δέχτηκε στὰ δραστηκὰ χρόνια, ὅταν διαμορφώνει τὴν πνευματικὴ του συνείδηση στὴν Ἀγγλία: τὸ περιβάλλον καὶ τὸ σπίτι. Θὰ σταθῶ πολὺ λίγο στὸ πρῶτο, γιὰ νὰ ἐπεκταθῶ κυρίως στὸ δεύτερο. Ὅχι γιατί δὲν δίνω τὴν ἴδια βαρύτητα καὶ στὰ δύο, ἀλλὰ ἐπειδὴ, ἐνῶ τὸ πρῶτο εἶναι μᾶλλον αὐτονόητο, τὸ δεύτερο χρειάζεται νὰ ὀριοθετηθεῖ καὶ νὰ ἐρμηνευθεῖ. Θὰ προσφύγω σὲ μιὰ σύγκριση. Ἄν ὁ Κοραῆς δὲν ἔκανε τὶς ἐπανειλημμένες ἐπαναστάσεις του, ὅταν βρέθηκε ὑπὸ περιορισμὸ στὴν Εὐρώπη, καὶ ἂν οἱ ἐπαναστάσεις αὐτὲς τὸν ὁδήγησαν τελικὰ, ἔστω καὶ σχετικῶς ἀργά, νὰ

7. Δ. Βικέλα, Ὑπαντα, ὁ.π., σ. 52*.

βρεῖ τὸν ἰδιοσυγκρασιακὸ τοῦ προορισμό, τοῦτο ὀφείλεται στὴν ἱκανότητά του νὰ ἀντιληφθεῖ τί μποροῦσε νὰ τοῦ προσφέρει ὁ Δυτικὸς κόσμος. Ἄν λοιπὸν εἶχε σταδιοδρομήσει στὸν τόπο του, θὰ εἶχε ἐξελιχθεῖ σὲ ἕναν λόγιο τῆς σειρᾶς, πάνω φυσικὰ ἀπὸ τὸν μέσον ὄρο. Ἡ ἐγκατάστασή του ὁμῶς τελικὰ στὸ εὐρωπαϊκὸ κέντρο τῆς παιδείας, τὸ Παρίσι, τὸν ἐκτίναξε στὴν κορυφὴ τῆς πυραμίδας. Ἀνάλογη εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Βικέλα. Ἄν δὲν εἶχε ἀντιληφθεῖ ἔγκαιρα τί μποροῦσε νὰ τοῦ προσφέρει ὁ κόσμος αὐτός, θὰ εἶχε ἐπιστρέψει στὴν πατρίδα του, ὡς ἕνας εὐκατάστατος ἔμπορος μὲ κάποιες «λόγιες» ἀνησυχίες.

Αὐτὰ ἀρκοῦν ὥς πρὸς τὸ γενικότερο περιβάλλον, γιὰ νὰ περάσουμε εὐθὺς ἀμέσως στὸ στενότερο, πού εἶναι τὸ σπίτι. Ὁ Κοραῆς, εἶπαμε, πὼς ἔκανε ἐπανειλημμένες ἐπαναστάσεις ὥσπου νὰ βρεῖ τὸ δρόμο του. Ἐπανάσταση στὸ ἐμπορικὸ γραφεῖο τοῦ πατέρα του στὴν Ὁλλανδία (βλέπε τὶς γκρίνιες τοῦ συνεργάτη του Σταμάτη), ἐπανάσταση ὡς μεταπράτης (βλέπε τὴν ἐπιχείρηση μὲ τὶς τσόχες), ἐπανάσταση μὲ τὶς ἱατρικὲς του σπουδὲς στὸ Mompellier, ἐπανάσταση τέλος μὲ τὴν βιοποριστικὴ ἐπιμονή του στὸ Παρίσι ὡς ἐπιμελητὴς χειρογράφων, γιὰ νὰ ἀφοσιωθεῖ στὸ κυρίως ἔργο του, τὴν ἔκδοση τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης». Ὁ Βικέλας τώρα δὲν εἶναι ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία ἐπαναστάτης, καὶ τὸ εὐτύχημα εἶναι, πὼς δὲν χρειάστηκε νὰ γίνει, ὥστε νὰ φθάσει στὸν τελικὸ προορισμό, δηλαδὴ τὴν λογιосύνῃ. Τὰ πράγματα ἦρθαν πολὺ πιὸ ὁμαλά, ἐπειδὴ τὸν βοήθησε τὸ σπίτι. Καὶ ἡ βοήθεια δὲν προῆλθε ἀπλῶς ἀπὸ τὴν στενὴ συγγενικὴ σχέση, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν εὐτυχισμένη πνευματικὴ συνάντηση τοῦ Λέοντα Μελά με τὸν γιό τῆς ἀδελφῆς του. Ὁ θεῖος αὐτός εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς περισσότερες ἀδικημένες ἱστορικὰ φυσιογνωμίες τῆς ἁμεσῆς μετεπαναστατικῆς ἐποχῆς. Ἀπόδειξη: τὸ ὄνομά του συνδέθηκε κυρίως – καθὼς καὶ στὴν περίπτωση τοῦ ἀνεψιοῦ του, ἄλλωστε – μὲ ἕνα ἔργο, τὸν *Γεροστάθη*, τὸ ὁποῖο καὶ ἂν ἔλειπε, δὲν θὰ ἀποστεροῦσε κατὰ τίποτε τὴν πλούσια καὶ ἐντονὴ παρουσία του σὲ πολλαπλὲς καὶ ποικίλες δραστηριότητες πού εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀναπτύξει ἀπὸ πολὺ ἔνωρίς: νομικός, δικαστὴς ὑψηλόβαθμος, ἀνώτερος διοικητικὸς ὑπάλληλος, ὑπουργός, καθηγητὴς πανεπιστημίου. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀφήνει πίσω του γιὰ νὰ δεχθεῖ, σὲ νεαρὴ ἡλικία, τὴν πρόσκληση τοῦ ἀδελφοῦ του Βασιλείου σχετικῶς καὶ νὰ μεταβληθεῖ σὲ ἐμπορικὸ μεσίτη στὸ Σίτυ τοῦ Λονδίνου.

Γιατί, ἀλήθεια, ὅλη αὐτὴ ἡ ἀνατροπὴ; Ἡ ἀπάντηση εἶναι σχετικῶς εὐκο-

8. Ἀπὸ μιὰ ἀποψη εἶναι κοῖμα γιὰ τὴν νεοελληνικὴ γραμματεία, ὕστερα ἀπὸ τόσο μακρὺ χρονικὸ διάστημα, νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ μὴ διαθέτει μιὰ στοιχειώδη βιογραφικὴ ἀξιολόγηση γιὰ τὸν Λέοντα Μελά. Ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι εὐτύχημα ὅτι τὸ κεφάλαιο πού ἀφιερώνει ὁ Βικέλας στὸ ἔργο «Ἡ ζωὴ μου» (Δ. Βικέλας, Ὁλ. π., σ. 127-140) εἶναι ἕνα λαμπρὸ καὶ ὑποδειγματικὸ πορτραῖτο τοῦ θεοῦ του.

λη. Ἐδῶ συναντιέται μὲ τὸν ἀνεψιό του. Τὴν σακούλα του σκέπτεται καὶ ὁ ἓνας καὶ ὁ ἄλλος, ὅσο πιὸ γρήγορα νὰ τὴν γεμίσουν, γιὰ νὰ ἀσχοληθοῦν ἄνετα μὲ τὶς κοινὲς ἀγάπες τους, τὰ γράμματα. Γι' αὐτὸ καὶ στὶς ὥρες τοῦ γραφείου, ὅπως μᾶς ἀφηγεῖται ὁ Βικέλας, ὁ Λέων κρύβει τὰ φιλολογικὰ του γραψίματα, ὅταν δέχεται κάποια ἐπίσκεψη, γι' αὐτὸ ἀκόμη καὶ θὰ βρεῖ κάθε τρόπο νὰ συμπαρασταθεῖ στὸν ἀνηψιό του, ὅταν ὁ τελευταῖος αὐτὸς ἀκούει τὶς ἀντίθετες συστάσεις τοῦ θείου του Βασιλείου. Βλέπει πῶς ὁ Βικέλας ἔχει τοὺς ἴδιους ἀκριβῶς καημοὺς μὲ τοὺς δικούς του, τὴν ἴδια ἀγάπη γιὰ τὰ γράμματα⁹.

Ὁ Κοραῆς, εἶδαμε, βρῆκε τὸ δρόμο μόνος του, ἐπειδὴ ἦταν Κοραῆς. Ὁ Βικέλας ὅμως, ποὺ δὲν ἦταν Κοραῆς, ἀλλὰ Βικέλας, χρειάστηκε συμπαράσταση, πολλαπλὴ μάλιστα. Τὴν κρίσιμη αὐτὴ στιγμή τοῦ αὐτοδιδασκτισμοῦ του ὁ Βικέλας φαίνεται πῶς βρῆκε τὴν καλύτερη δυνατὸν συμπαράσταση. Ὁ θεῖος του δὲν εἶναι ὁ λόγιος μὲ τὸ παραδοσιακὸ ὡς τότε σχῆμα. Εἶναι ἓνας ἔμπειρος, ὑψηλῆς παιδείας πνευματικὴ μορφή, ὁ ὅποιος, ἐπειδὴ οἱ προηγούμενες ἐλλαδικὲς ἐμπειρίες του τοῦ ἔχουν προσφέρει τὴν δυνατότητα νὰ γνωρίσει σὲ βάθος τὴν νεοελληνικὴ πραγματικότητα, ξέρει πολὺ καλὰ πλεόν, τί χρειάζεται νὰ ταμιεύσει ὁ ἀνηψιός του ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ παιδεία.

Αὐτὴ τὴν σπουδαία συμπαράσταση βρῆκε ὁ πολλαπλῶς τυχερὸς Βικέλας ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἐνδοτέρου χώρου— μέσα στὴ θαλπωρὴ τοῦ οικογενειακοῦ περιβάλλοντος τῶν Μελάδων. Αἶγα πράγματα γνωρίζουμε ὡς πρὸς τὸ σπουδαῖο θέμα, πῶς λειτουργοῦσε ἡ ἐλληνικὴ ἐμπορικὴ κοινότητα τῶν μεγάλων κέντρων τῆς Ἀγγλίας, εἴτε ὡς σύνολο εἴτε ὡς κατ' ἰδίαν οἰκογενειακὲς μονάδες. Κυρίως δύο εἶναι οἱ ἀπορίες μας: μετέχουν, καὶ σὲ ποιό ποσοστό, στὴν κοινωνικὴ ζωὴ τῆς πόλης, καὶ δεύτερον, ἔχουν τὰ μέλη αὐτῆς τῆς κοινότητος ἐξωεπαγγελματικὰ ἐνδιαφέροντα, καὶ ποιᾶς μορφῆς εἶναι αὐτά; Μὲ ἄλλα λόγια, ἂν θεωροῦν τὴν ἐκεῖ ἐγκατάστασή τους προσωρινὴ καὶ μεταβατικὴ ἢ ἂν ἐπιθυμοῦν νὰ μείνουν καὶ νὰ σταδιοδρομήσουν.

Ἡ περίπτωσις τῶν ἀδελφῶν Μελά εἶναι ἰδιότυπη. Ὅπως ἀπέδειξε ἡ συνέχεια τῶν πραγμάτων, μὲ τὴν διάλυση τῆς ἐταιρείας τὸ 1872, ὅπως εἶδαμε, ἡ ἐπιστροφὴ στὴν πατρίδα ἦταν ὁ ἀπώτερος σκοπός. Ἰδιότυπη γίνεται ἡ περίπτωσή τους ἀπὸ τὴν στιγμή ὅπου, παρὰ τὴν προβεβουλευμένη αὐτὴ ἀπόφασή τους, ἐπιζητοῦν μὲ κάθε τρόπο νὰ ἀφομοιώσουν, ἔστω καὶ πρόσκαιρα, τὸν ἀγγλικὸ τρόπο ζωῆς. Γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχουν, χρειάζεται νὰ διευρύνουν τὴν ριπίδα τῶν κοινωνικῶν τους σχέσεων καὶ τῆς παρακολούθησις τῆς γενικότερης πνευματικῆς ζωῆς, μιὰ καὶ γνωρίζουμε ὅτι ἡ κλίση τους εἶναι στραμμένη πρὸς τὰ ἐκεῖ. Κατ' ἀρχὴν λοιπὸν πρέπει νὰ διαβάσουν· κατὰ δεύτερο λόγο καὶ νὰ γράφουν. Ἄν ὁ νέος ἄνθρωπος, ποὺ ἔχει τὴν τύχη νὰ

9. Βλ. σχετικὰ Δ. Βικέλα, Ὑπαντα, ὁ.π., σ. 137.

ἔρθῃ σὲ εὐρύτερη γνωριμία μὲ ἓνα πολιτισμὸ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν δικό του, ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ χειρίζεται ἄνετα καὶ τὸν γραπτὸ λόγον, τότε τὸ κέρδος του εἶναι πολλαπλό. Ὁ ἴδιος ἀναφερόμενος εἰδικότερα, στὴ «Ζωή μου» στὰ τετράδια, θὰ παρατηρήσῃ: «Ἡ ὠφέλεια εἶναι τριπλῇ: τὰ ἀναγνωσθέντα ἐντυπώνονται βαθύτερον εἰς τὴν μνήμην, συνηθίζει ὁ ἀναγνώστης νὰ σχηματίζει γνῶμην ἰδικήν του, καὶ ἀσκεῖται εἰς τὴν γραπτὴν ἔκφρασιν της»¹⁰. Σήμερα ποὺ ἔχει μελετηθεῖ ἄρκετὰ τὸ θέμα τῆς ἀνάγνωσης, ἔχουμε πεισθεῖ ὅτι μία εἶναι ἡ παραγωγικὴ ἀνάγνωση: ἡ διαλογικὴ. Ἡ ἀνάγνωση αὕτη εἶναι εἴτε ζῶσα εἴτε περνάει ἀπὸ τὸ διάυλον τοῦ γραπτοῦ λόγου, μὲ τὴν καταγραφὴ τῶν σκέψεων καὶ τῶν παρατηρήσεων, τίς ὁποῖες ὅπωςδήποτε προκαλεῖ ἡ σχέση τοῦ κειμένου μὲ τὸν προσεκτικὸ ἀναγνώστη. Καὶ τὴν διαλογικὴ αὕτη σχέση ἀσφαλῶς τὴν βρῆκε ὁ Βικέλας μέσα στὸ ἴδιο του τὸ σπίτι. Ἡ οἰκογένεια τῶν ἀδελφῶν Μελά ἀνήκει στὶς ὁργανωμένες ἀστικὲς οἰκογένειες, ποὺ καλλιεργοῦν τὸ βραδινὸ οἰκογενειακὸ διάβασμα. Αὕτη ὁμως ἡ σχέση καλλιεργεῖται ἐδῶ σὲ πρῶτο βαθμό. Τὰ διαβάσματα εἶναι γενικὰ καὶ ὅπωςδήποτε γενικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Ὁ Βικέλας ὁμως εἶναι ὁ νέος ποὺ ἔχει δημιουργήσει ἀπὸ πολὺ ἔνωρις τὰ προσωπικὰ ἀναγνωστικά του ἐνδιαφέροντα. Καὶ ἐδῶ στάθηκε τυχερός, ὅπως εἶδαμε, μὲ τὸν θεῖο του Λέοντα. Ἀπὸ δύο ἀπόψεις, καὶ τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν ὑλική. Ἀπὸ τὴν ἠθικὴ πρῶτα, εἰσιὶν στὸ πρόσωπο τοῦ βρῆκε ἓναν ἀπολύτως κατάλληλον ὁδηγητὴ γιὰ τίς ἀναγνώσεις του καὶ ἓναν ἰσοδύναμον ἀπαραίτητο συνομιλητὴ. Δὲν πρέπει, ὅσο, νὰ θεωρήσουμε καθόλου ἀμελητέα τὴν ὑλικὴ πλευρά. Τὸ βιβλίον στὴν ἐποχὴ τοῦ Βικέλα εἶναι εἶδος ἀκριβό, καὶ ὁ ἴδιος, μὲ τὴν ἀναγνωστικὴ βουλμία ποὺ τὸν διέκρινε, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀνταποκριθεῖ παρὰ μόνον ἀργότερα. Πρέπει συνεπῶς νὰ στηριχθεῖ καὶ στὴν συμπαράστασιν τῆς βιβλιοθήκης τοῦ θεῖου του καὶ στὴν εὐεργετικὴ λειτουργία τοῦ θεσμοῦ τῆς δανειστικῆς βιβλιοθήκης, γιὰ τὴν ὁποία γνωρίζουμε πολὺ καλὰ σήμερα, τὸν δραστικὸ ρόλον ποὺ ἔπαιξε στὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνίας στὴν Ἀγγλία. Τρίτος, τέλος, παράγοντας, ἀποφασιστικὸς ὁμως, ἦταν ἡ ἐνθάρρυνσις καὶ τοῦ θεῖου του νὰ καταγράφῃ τίς σκέψεις του καὶ τίς παρατηρήσεις του ἀπὸ τὰ διαβάσματά του. Ἦταν, βέβαια, μιὰ πειθαρχία ἄρκετὰ σκληρὴ ἀσφαλῶς, ἀπὸ τὴν ὁποία ὁμως βγῆκε ἀπόλυτα κερδισμένος ὁ Βικέλας.

Καὶ φαίνεται πῶς ἦταν ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ πειθαρχημένου ἄτομον ὁ Βικέλας. Ἀλλιῶς δὲν ἐξηγεῖται αὕτη ἡ ἐπίμονη ἀφοσίωσίς του, τόσο στὴ συστηματικὴ ἀνάγνωση, ὅσο καὶ στὴν ὀλιγότερον, βέβαια, συστηματικὴν καταγραφὴν. Ὁλος αὐτὸς ὁ διπλὸς μόχθος συντελεῖται τίς ἐντελῶς βραδινὲς ὥρες μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς οἰκογένειας ἀπὸ τὸ φαγητὸ καὶ τὴν ἑσπερινὴν συγκέν-

10. Δ. Βικέλα, Ὁ ἄνθρωπος, ὁ π., σ. 159.

τρωση. Τὸ δωμάτιο εἶναι χωρὶς θέρμανση, ὁ φωτισμὸς ἀνεπαρκὴς καὶ ἡ κούραση ἀπὸ τὴν ἡμερήσια ἐργασία ὄχι μικρή. Ἦταν ὁμως μόνον ἡ πειθαρχία ποὺ καθοδηγοῦσε τὸν Βικέλα; Ἀσφαλῶς ὄχι. Μίλησα προηγουμένως γιὰ βουλιμία. Ἡ βουλιμία ὁμως αὐτὴ εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ἐκδήλωση κάποιων ἄλλων ἐσωτερικῶν παρορμήσεων, οἱ ὁποῖες συνοψίζονται σὲ ἓναν κοινολεκτούμενο μὲν, ἀλλὰ μὲ ἰδιαίτερη γι' αὐτὸν ἀξία ὄρο: ἐνδιαφέροντα. Ὁ Βικέλας δὲν εἶναι ἀπλός, συνηθισμένος ἀναγνώστης· εἶναι σκεπτόμενο ἄτομο μὲ συγκεκριμένες ἀνησυχίες καὶ ἀναζητήσεις. Ποιὲς μπορούσαν νὰ ἦταν αὐτές; Ἡ ἔστω καὶ πρόχειρη γενικὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα, φοβᾶμαι ὅτι θὰ μᾶς δυσκολέψει ἀκόμη περισσότερο, γιὰ νὰ συλλάβουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο διαμορφώνεται ἡ πνευματικὴ φυσιογνωμία τοῦ Βικέλα. Μιλήσαμε στὴν ἀρχὴ γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ ποὺ ἐπέλεξε ὁ ἴδιος ὁ Βικέλας γιὰ τὸν ἑαυτό του: θέλει νὰ εἶναι λόγιος. Ἄν μᾶς ἔλεγε ὅτι θέλει νὰ εἶναι ποιητὴς ἢ δημοσιογράφος ἢ θεατρικὸς συγγραφέας ἀκόμη, κατὰ κάποιον τρόπο θὰ μᾶς προσανατόλιζε. Τὰ ἀναγνώσματα ἐνὸς λογίου ὁμως, ἀπὸ ποῦ μπορούν νὰ ἀρχίζουν καὶ ποῦ νὰ τελειώνουν; Τὸ πρόβλημα συνεπῶς διογκώνεται: πῶς μπορείς νὰ ἱκανοποιεῖς τὶς ἐπιθυμίες αὐτές ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὸν ἀστάθμητον αὐτὸν ὄρο τοῦ λογίου, καὶ σὲ μιὰ χώρα μάλιστα ὅπου ἡ σχετικὴ προσφορά ξεπερνάει τὰ ὅρια καὶ ἐνὸς ἐλεύθερου σκοπευτῆ ἀκόμη, καὶ ὄχι ἐνὸς μέσου ὑπαλλήλου τοῦ Σίτη;

Ἐχὼ χρησιμοποιήσει ἐπανελημμένως ἓναν ὄρο, τὸν ὁποῖο δὲν θὰ διαστάσω νὰ χρησιμοποιήσω καὶ ἐδῶ, ἀφοῦ ταυτίζεται ἀπολύτως στὴν περίπτωσή: *The embarrassment of riches*. Γνωρίζουμε πῶς ὁ Βικέλας ἦταν προικισμένος μὲ μιὰν ἰδιαίτερη ἱκανότητα: εἶχε εὐκολία σὲ ξένες γλῶσσες. Κινεῖται ἄνετα, πολὺ γρήγορα μετὰ τὴν ἐγκατάστασή του στὸ Λονδίνο, στὰ ἀγγλικά, στὰ γαλλικά, στὰ γερμανικά, καθὼς καὶ στὰ ἰταλικά, στὰ ὁποῖα τελειοποιεῖται στὸ Λονδίνο μὲ τὴν βοήθεια τοῦ γνωστοῦ Ἰταλοῦ ἐπαναστάτη Luigi Settembrini¹¹. Καὶ γιὰ νὰ συμπληρώσω τὴν πλευρὰ αὐτή, ἀργότερα μαθαίνει καὶ ἰσπανικά. Πῶς λοιπὸν νὰ μὴ τοῦ δημιουργοῦν ἀδιέξοδο οἱ καινούργιοι ὀρίζοντες ποὺ τοῦ ἀνοίγονται, ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ μεγάλο πνευματικὸ κέντρο στὸ ὁποῖο ζεῖ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν εὐρύτατη αὐτὴ γλωσσομάθειά του; Πάλι ὁμως καὶ ἐδῶ γιὰ νὰ ἱκανοποιηθεῖ μὲ ἐπιτυχία ἡ βουλιμία στὴν ὁποία ἀναφερθήκαμε, πρέπει νὰ λειτούργησε ἡ πειθαρχία.

Ὅλα ὁμως αὐτὰ μπορούμε, κατὰ κάποιον τρόπο, καὶ νὰ τὰ σταθμίσουμε καὶ νὰ τὰ ἐκτιμήσουμε, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας ἓναν ἄλλο παράγοντα στὴν πνευματικὴ του διαμόρφωση, ποὺ εἶναι ἀναπόφευκτα τὸ γράψιμο. Ἀναφέρομαι στὸ δημιουργικὸ γράψιμο. Καὶ τὸ μεγάλο ἐρώτημα τώρα: Ποῦ

11. Δ. Βικέλα, Ἔπαντα, τόμ Ε', σ. 108.

ἀρχίζει καὶ ποῦ σταματάει τὸ γράψιμο αὐτοῦ τοῦ εἵδους γιὰ τὴν ἰδιοσυγκρασία ἑνὸς λογίου; Τὴν ἀπάντηση ὁ καλοπροαίρετος ἀναγνώστης θεωρῶ, ὅτι τὴν παίρνει συνήθως ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῶν κακῶς χαρακτηριζόμενων Ἀπάντων ἑνὸς συγγραφέα. Λάθος. Γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ Βικέλα, τὴν ἀπάντηση μπορεῖ νὰ τὴν πάρει –σχετική καὶ αὐτή– μόνον ἂν διατρέξει τὰ 190 περίπου ντοσιέ τοῦ ἀρχείου του. Ὁ ἴδιος, βέβαια, ἐντίμως φερόμενος καὶ εὐσχήμως συμπεριφερόμενος, μᾶς ἔχει προειδοποιήσει σχετικά στὴ «Ζωή μου» γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ πού τοῦ εἶχαν δώσει στὰ παιδικὰ του χρόνια: «φιλόσοφος»¹² (γιὰ τὴν πολυγνωσία του). Ὁ ἴδιος πάλι ἀργότερα προσέθεσε καὶ ἕναν δεύτερο χαρακτηρισμό: «Ὀλλανδός» (γιὰ τὴν σοβαρότητά του)¹³. Μέσα μᾶλλον ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς χαρακτηρισμοὺς μποροῦμε, κατὰ κάποιον τρόπο, καὶ νὰ παρακολουθήσουμε καὶ νὰ ἐκτιμήσουμε τὴν πνευματικὴ του διαμόρφωση.

Ὑπάρχει μιὰ ἀρχὴ τὴν ὁποία ἐφαρμόζω προκειμένου γιὰ τὴν λογιосύνη, καὶ ἡ ὁποία γίνεται ἰδιαίτερα ἀπαιτητικὴ τώρα μὲ τὴν περίπτωση Βικέλα. Κάθε φορὰ πού βρίσκομαι μπροστὰ σ' ἕναν ἄνθρωπο τῶν γραμμάτων, καὶ παρακολουθῶ τὴν πνευματικὴ του διαμόρφωση, τοῦ θέτω τὸ ἀκόλουθο ἐρώτημα: Πῶς φαντάζεται τὸν ἑαυτό του ὁλοκληρωμένο; Ἀνεβασμένο σὲ μιὰ ἔδρα νὰ διδάσκει, καθισμένο σ' ἕνα γραφεῖο καὶ νὰ γράφει κ.λπ. ἢ σὲ συσχετισμὸ αὐτῶν ἢ καποίων ἄλλων δεδομένων; Καί γιὰ νὰ γίνω πιὸ σαφής· προσωπικὰ εἶχα σχηματίσει τὴν σχετικὴ εἰκόνα μου, ὅταν γράφτηκα στὴν Φιλοσοφικὴ Σχολή. Ὁ Βικέλας ὁμῶς; Μπορῶ νὰ μιλήσω μὲ σχετικὴ βεβαιότητα γιὰ τὸ ἄτομό του; Λογίος ναί, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ ποιᾶς μορφῆς δραστηριότητες; Μήπως αὐτὰ συντελοῦνται μέσα ἀπὸ ἕνα σχῆμα ἐντελῶς προσωπικό; Ἡ ἀθηναϊκὴ κοινωνία, ὅταν ὁ Βικέλας ἐγκαθίσταται στὴν πρωτεύουσα, πενήντα περίπου χρόνια μετὰ τὸν Ἀγῶνα, δὲν ἔχει βρεῖ ἀκόμη τὸν ἑαυτό της. Τὸ κλίμα εἶναι μᾶλλον λογοτεχνικὸ καὶ λιγότερο λόγιο. Ἡ προηγούμενη γενιὰ τῆς λογιосύνης ἔχει σχεδὸν σβῆσει, καὶ οἱ συνομήληκοι τώρα τοῦ Βικέλα (Κουμανούδης, Ξένος, Καρασούτσας, Βαλαβάνης, Βαλαωρίτης, Δ. Βερναρδάκης, Α. Παράσχος καὶ λοιποὶ) ἔχουν ξεκαθαρίσει λίγο ὥς πολὺ τὴν θέση τους· ἀποκλίνουν στὴ λογοτεχνία. Ὁ Βικέλας λοιπὸν μοιάζει μᾶλλον νὰ μετεωρίζεται. Ἕνας μετερισμὸς ὁμῶς, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ τὸν συνδέει ἐμφανῶς μὲ τὴν λογιосύνη τοῦ παρελθόντος, τοῦ ἔχει δώσει ἕναν καινούργιο τώρα ἄερα, καθαρὰ εὐρωπαϊκόν. Ἡ ἐγκατάστασή του, ἄλλωστε, στὴν Ἀθήνα δὲν ἔχει ἀποδυναμώσει τὴν κινητικότητα πού τὸν χαρακτήριζε. Ἡ ἀρρώστια τῆς γυναίκας του τὸν ἀναγκάζει νὰ ταξιδεύει συχνὰ στὴν Δύση. Ἡ γενικὴ ἐντύπωση πού ἔχει σχηματισθεῖ γιὰ τὸ

12. Δ. Βικέλα, Ἀπαντα, τόμ. Α', ὁ.π., σσ. 50, 99.

13. Δ. Βικέλα, Ἀπαντα, ὁ.π., σ. 113.

ἄτομό του ἐκφράζεται πετυχημένα μὲ τοὺς γνωστοὺς στίχους τοῦ Σουρῆ:

Ὁ Βικέλας σοφὸς μὲ γνώση καὶ μὲ κρίση
Ἀπ' τὸ Παρίσι ἔρχεται καὶ πάει στὸ Παρίσι¹⁴.

Αὐτὸς ὁ ἀέρας τοῦ εὐρωπαϊσμοῦ ποὺ τὸν διακρίνει, τοῦ ἔχει χαρίσει τώρα μιὰν ἐντελῶς καινούργια ὀπτική. Ἡ Ἀγγλία ἦταν ἡ πρώτη εὐρωπαϊκὴ χώρα ποὺ εἶχε ἀντιμετωπίσει τὴν λογοτεχνία καὶ ὡς κοινωνικὸ φαινόμενο. Εἶχε ξεπεράσει, δηλαδή, τὰ ὡς τότε γνωστὰ ὅρια τῆς ἔρευνας, ποὺ ἀρχίζαν ἀπὸ τὴ σύλληψη καὶ συγγραφή ἑνὸς ἔργου καὶ τελείωναν μὲ τὴν κυκλοφορία του. Τώρα τὰ ὅρια ἐπεκτείνονται καὶ τὸ ἐνδιαφέρον μετατίθεται καὶ στὴν κυκλοφορία ἑνὸς ἔργου, πέρα ὅμως ἀπὸ τὴν ἐμπορικὴ ἐπιτυχία στὴν ὁποία ἀποβλέπει ὁ ἐκδότης· τὸ βιβλίο τώρα ἀπασχολεῖ καὶ ὡς κοινωνικὸ φαινόμενο. Τὸ ἔργο ἐξετάζεται πλέον ὡς κοινωνικὴ παρουσία. Καὶ ὅταν αὐτὴ βεβαιώνεται ἀπὸ τὰ πράγματα, ὁ δρόμος γίνεται ὀλισθηρὸς γιὰ ὁποιαδήποτε ἐκμετάλλευση. Σὲ μιὰ κοινωνία, λοιπόν, ὅπως εἶναι ἡ ἀγγλική, στὴν ὁποία ὁ ἐκβιομηχανισμὸς ἔχει προκαλέσει συρροὴ ἐργατικῶν δυνάμεων στὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα, εἶναι ἐντελῶς φυσικὸ νὰ θεωρηθεῖ καὶ τὸ βιβλίο ὡς ἓνας τρόπος καθοδήγησης καὶ ἀπασχόλησης αὐτοῦ τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ. Δὲν ἔχει σημασία οὔτε ὅτι τὰ ἔργα αὐτὰ ἐκδίδονται κατὰ παραγγελία οὔτε ὅτι ἀνήκουν στὴ λεγομένη παραφιλολογία. Ἀρκεῖ ποὺ εἶναι χαμηλὴ ἡ τιμὴ τους καὶ εὐρεία ἡ κυκλοφορία τους, καὶ σκοπεύουν σὲ συγκεκριμένους στόχους. Ξεκάθαρες, ἐξάλλου, διακρίσεις ἀνάμεσα στὴν παραγωγή αὐτὴ καὶ στὰ ἔργα τῆς κυρίως λογοτεχνίας δὲν ὑπάρχουν καὶ οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξουν, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τὰ πράγματα. Οὔτε καὶ ταξικὲς διακρίσεις ἀκόμη. Ἡ ἐπιβεβαίωση ἔρχεται ἀπὸ τὴν ἐντελῶς ἀντίθετη κατεύθυνση: Ἐνα ἄλλο εἶδος ποὺ εἶχε ἀκμάσει τὸν περασμένο αἰῶνα καὶ συνεχίστηκε μὲ λαμπρὴ σταδιοδρομία καὶ στὸν 19ο, ἡ πορνογραφία, ἐνῶ ἦταν γέννημα τῆς ἀστικῆς τάξης, ἔγινε τὸ σημεῖο συνάντησης ὅλων τῶν τάξεων.

Τί ἐσήμαιναν ὅλα αὐτὰ γιὰ τὸν Βικέλα καὶ ποιά μαθήματα μποροῦσε νὰ ἀντλήσει προκειμένου γιὰ τὴν πατρίδα του; Ἐνα κυρίως καὶ μοναδικό: νὰ στραφεῖ τὸ ἐνδιαφέρον του πρὸς τὸ εὐρύτερο κοινὸ καὶ νὰ κοινωνικοποιήσει γενικότερα τὸ βιβλίο. Δὲν ἦταν ὁ πρῶτος. Ὁ Δημήτριος Αἰνιὰν εἶχε προηγηθεῖ μὲ τὴν δημιουργία τῆς «Βιβλιοθήκης τοῦ Λαοῦ»¹⁵, ἓνας τίτλος ποὺ θὰ παγιωθεῖ ἐκτοτε γιὰ νὰ δηλώσει ἐπανειλημμένες ἀνάλογες προσπάθειες. Τόσον αὐτὸς ὅσον καὶ ὁ Βικέλας ἔχουν τὴν ἴδια ἀφετηρία. Ἐχουν βρεθεῖ μπροστὰ στὴν συνεχιζόμενη λαμπρὴ σταδιοδρομία τῶν Ἀναγνωσμάτων τοῦ

14. Βλ. πρόχειρα Δ. Βικέλα, Ὑπαντα, ὁ.π., σ. 55*.

15. Τὰ σχετικὰ ἔχω ἀναπτύξει στὴ μακρότατη εἰσαγωγή μου (σ. 210), στὴν ἔκδοση τοῦ τόμου G. C. Dallacrose, Ὁ Μπερτόλδος καὶ ὁ Μπερτολδίνος, στὴ σειρὰ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης (NEB), Ἀθήνα 1988, σ. 15 κ. ἐ.

Νέου Ἑλληνισμοῦ, τὰ ὅποια ἐπιβίωναν ἀκόμη στήν ἐποχή τους μέσα ἀπὸ τοὺς ἀναγνωστικούς κύκλους. Τὸ δίδαγμα λοιπὸν τῆς Εὐρώπης ἔχει καὶ γιὰ τοὺς δύο ἀπολύτως συγκεκριμένο περιεχόμενο. Νὰ τροφοδοτήσουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι τὴν εὐρύτερη ἀγορὰ μὲ συγκεκριμένου εἶδους βιβλία. Στὸν Αἰνιάνα προέχει ἡ ἐπαγγελματικὴ βελτίωση τοῦ λαϊκοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ· στὸν Βικέλα ἡ γενικότερη παιδεία του. Τὸ προβάδισμα στήν περίπτωση θὰ λάβει ὁ Βικέλας, μὲ τὰ πλούσια διδάγματα ποὺ τοῦ προσέφερε ἡ Ἀγγλία καὶ τὰ ὅποια ἀφοροῦν καὶ στὸ ἀποτέλεσμα, δηλαδή τὴν βελτίωση τῶν ὅρων κυκλοφορίας τῶν βιβλίων. Οἱ λύσεις τὶς ὁποῖες θὰ δώσει ὁ Βικέλας –καθαρὴ ἀπομίμηση ἀγγλικῶν μεθόδων– ἔχουν ἀναπτυχθεῖ ἄλλου¹⁶, ὥστε περιττεύει ἐδῶ ἡ ἀνάπτυξή τους. Σημασία πλέον ἔχουν οἱ ἐπιλογές τὶς ὁποῖες κάνει ὁ Βικέλας καὶ ἡ ἀπόδοσή τους. Καὶ ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὰ ἀριθμητικὰ δεδομένα τὰ ὅποια διαθέτουμε σήμερα, φαίνεται ὅτι ἡ ἐπιτυχία του ἦταν ἀπόλυτη¹⁷. Καὶ ἂν ἡ γενιὰ τοῦ Βάρναλη –ἀδύναμη στὶς ξένες γλῶσσες– μορφώθηκε ἀπὸ τὴν «Φιλοσοφικὴ Βιβλιοθήκη» τοῦ Γεωργίου Φέξη, κατὰ ἀντίστοιχο τρόπο, θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς, πῶς τὰ «Κόκκινα Βιβλία» καὶ στὴν συνέχεια τὰ «Πράσινα» τοῦ Συλλόγου Ὁφελίμων Βιβλίων μόρφωσαν εὐρύτερα κοινωνικὰ στρώματα.

Τώρα, ὕστερα ἀπὸ τὸν ἀπαραίτητο αὐτὸν ἀλλόγουρο, μπορούμε νὰ ἐπισημάνουμε στὴν βάση, δηλαδή στὸν τύπο τοῦ λογίου ποὺ διαμορφώθηκε στὸ πρόσωπο τοῦ Βικέλα. Ἕνας τύπος ἐντελὸς προσωπικὸς, ὁλοκληρωμένος, κοινωνικὸς, συνεπῶς χωρὶς προηγούμενο, ἀλλὰ καὶ χωρὶς συνέχεια. Ἡ περίπτωση Βικέλα ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ ὄχι λίγα ἀτομικὰ παραδείγματα, ποὺ μᾶς ἔχει χαρίσει σήμερα αὐτὸς ὁ ἀδιανόητος ἀκόμη 19ος αἰώνας. Καὶ ἴσως ἡ περίπτωση αὕτὴ νὰ εἶναι ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἀναθεωρήσουμε τὸ ρόλο τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴν κοινωνία πλέον, ὅπως ἔχει γίνει κοινὴ συνείδηση γιὰ τὴν ἐποχὴ μας.

16. Βλ. σχετικὰ Ἑλένη Μπελιά, *Ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Διαδρομὴ μιᾶς ἑκατονταετίας 1899-1999*, Ἀθήνα, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων, 1999.

17. *Ὁ.π.*, σσ. 67-70.

ABSTRACT

Alkis Angelou, *Demetrios Vikelas: Imperfect Merchant, Imperfect Intellectual; Preliminary Report*

The Vikelas Archive in the National Library of Greece contains three autograph notebooks, in which Vikelas recorded in chronological order abstracts, notes and comments concerning all kinds of printed material, mainly books, which he read in London, from when he first settled there in 1853 until 1870. To my knowledge, these notebooks are unique in modern Greek literature. The present paper is a preliminary presentation of the issue. A complete edition of the notebooks, with an extensive introduction, commentary and tables is under publication in a separate volume by the Greek Society for the Dissemination of Useful Books (Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

